

חלומות, חלימה וחוויות שינה. תיאוריות פסיכודינאמיות, תיאוריה יונגיאנית, פסיכוביולוגיה, החלום בתרבות ותרבות החלום The Israeli Online Journal for the Study of Dreams and Dreaming

תקציר מאמר : האנתרופולוגיה החדשה של החלימה

The New Anthropology of Dreaming

Barbara Tedlock, Ph.D.¹

² *Dreaming, Vol. 1, No. 2, 1991*

<http://www.asdreams.org/journal/articles/1-2tedlock1991.htm>

---

¹ **author** : Barbara Tedlock, Ph.D., is the granddaughter of an Ojibwe midwife and herbalist and was trained and initiated as a shaman by the K'iche' Maya of highland Guatemala. She is currently Distinguished Professor of Anthropology at SUNY Buffalo and Research Associate at the School of American Research in Santa Fe, New Mexico. For many years she co-edited *The American Anthropologist* with her husband, Dennis Tedlock. The author of four previous books and numerous essays, she divides her time between Buffalo, New York, and Santa Fe, New Mexico.

² התרגום מועלה ב"תורת החלומות" בהסכמתם האדיבה של המחבר ושל הוצאת הארגון הבינלאומי לחקר החלימה. פורסם ב: *Dreaming, Vol. 1, No. 2, 1991*

תרגום: מיכל ליבנה

השלמות ועריכה: רז אבן, M.D

חלומות הם אירועים פרטיים אשר מעולם לא תועדו בשעת התרחשותם. לעומתם – דיווחי חלומות הם התרחשויות חברתיות ציבוריות אשר נגישים לחוקרים. השינוי הגדול שחל במתודולוגיה של האנתרופולוגיה התרבותית בהקשר זה, היא התרחקות משיטת הראיון של חולמים "לא מערביים" שמטרתו איסוף תיאורי חלומות לצורך ניתוח תוכן סטטיסטי. במקום זאת, האנתרופולוגים היום מסתמכים יותר על צפייה פעילה, בה הם לוקחים חלק בהקשרי תקשורת טבעיים של שיתוף בחלומות, בייצוגם, ובפרשנותם. בסיטואציה כזו, טבעי לחלוטין ואולי אף צפוי שהאנתרופולוג עצמו יחלוק את חלמו עם הסביבה. השינוי המתודולוגי הזה הביא לידי פרסום מגוון ועשיר, המבוסס על ידע לינגוויסטי, עם רגישות לניואנסים - של ניתוחים של תאורי חלומות ופרשנותם – בתור תהליכים פסיכודינאמיים בין תרבותיים וחברתיים. לאחרונה, אנתרופולוגיים פתחו מיומנות בחשיפת התגובות הלא-מודעות שלהם, לחברי התרבויות אותן הם חוקרים. בחלוף הזמן, אולי יידמו האנתרופולוגים לפסיכואנליטיקאים באמצעות היכולת שלהם להקשיב לשיחות רגשיות על חלומות של האחרים ובדיקת תגובתם האישית לכך.

מילות מפתח: אנתרופולוגיה, חלימה, צופה פעיל, תרבות

בשנים האחרונות נעשו החוקרים רגישים להבדל שבין דיווחי חלומות והחלומות עצמם. בשעה שחלומות הם אירועים נפשיים פרטיים, שמעולם לא תועדו בשעת התרחשותם, דיווחי חלומות הם התרחשויות חברתיות ציבוריות הקורות לאחר חווית החלום. כאשר החולמים מחליטים, מכל סיבה שהיא, לחלוק את חווית החלום שלהם, הם בוחרים בזמן, במקום, בקהל היעד, ובצורת ההגשה המתאימה להם (חזותי או שמיעתי), וכן בוחרים בצורה מתאימה לסיפור או אף המחזות החלום. בשעה שבה קלינאים או מנחים של עבודת חלום חווייתית סבורים באופן מוטעה כי דיווח דרמטי מספיק של החלום עשוי לאפשר להם לשחזר את החלום עצמו, כאילו שהם נכנסים לתוך "חיי

חלום אמיתיים" לפי מהרר (48) הרי אנתרופולוגיים של התרבות החלו להסב יותר תשומת לב לחקר תופעת שיתוף החלום כאירוע תקשורתי (69).

פסיכולוגים, הן מהזרם הפסיכואנליטי והן מהזרם הקוגניטיבי, נהגו לרוב לקרוא מחקרים אנתרופולוגיים כדי להשוות חלומות של עמים "טרום-משכילים", "שבטיים", "מסורתיים" או "כפריים" עם אלו של העמים "משכילים", "עירוניים", "מודרניים" או "תעשייתיים". היום, אנו נמנעים מהשוואה זו משום שהיא מתכחשת לקיום תרבויות שונות בעת ובעונה אחת. החלוקה הזו משמשת ככלי מרחיק. אנתרופולוגיים היום מתעניינים בזמן אינטר-סובייקטיבי בו כל המשתתפים המעורבים הם בני אותו דור. המיקוד הנוכחי בתהליכי תקשורת של אנתרופולוגיה חברתית דורש שהקיום הבו-זמני לא יתקיים רק בשדה המחקר, אלא גם ישתמר במהלך תהליך הכתיבה. כך, לדוגמה, מציין רוברט דנטן (Robert Dentan), את חוקרי עקרון הניגוד בחלימה (לפי עקרון זה חלומות מסמלים את ההפך ממה שנראה לעין) אשר מדווחים על "עמים כה רבים ושונים, כמו בני האשטני, ילידי מלאיה, בני שבט המאורי, תושבי בפאלו (ניו-יורק), פולנים- אמריקניים, תלמידות בית-ספר עירוניות, בני הסמאי, בני שבט זולו". במילים אחרות, לפחות כמה אמריקניים חולקים את עקרון פירוש החלומות הזה עם אנשים החיים במקומות רחוקים ואקזוטיים.

השינוי באסטרטגיית המחקר של האנתרופולוגיה מהתייחסות לחלומות "לא מערביים" כאלו "אחרים" לגמרי, ובכל זאת ככאלה שיש לאסוף עליהם מידע ולהשוותו לחלומות ה"מערביים" שלנו לכיוון תשומת לב לבעייתיות החובקת עולם שבייצוג חלומות, תקשורת ופירוש התרחשה מכמה סיבות. סיבה ראשונה נעוצה בכך שאנתרופולוגים של התרבות חדלו לבטוח במחקרי סקר בהם ה"מידע" נאסף למטרת בדיקה של תיאוריות מערביות הנוגעות לאוניברסאליות של הפסיכולוגיה. כך למשל, בוקרו (ע"י ב. טדלוק 1987, דנטן 1988) מחקריו חוצי התרבויות של קלויין הולד (Calvin Hall) (1951, 1953) שבהם המטרה היא הנחת הנחות סטטיסטיות לגבי דפוסי החלומות בתוך קבוצות אתניות או מגדריות. לביקורת כמה סיבות: הסקר כולל משיבים חשדניים, כאילו שחשד לא השפיע על תוקף תשובותיהם (1986 Scheff). בנוסף, מיקוד השוואתי על תוכנם של החלומות משמיט תופעות כמו קצב, טון דיבור, מחוות ותגובות הקהל לדיווח החלום. כמו כן הדיווח משקף את השכלתה של החברה ולכן הוא תלוי תרבות (קרפנזנו 1981, ב.טדלוק 1987, דנטן

(1988).

סיבה נוספת לשינוי וזניחת חקר התוכן של חלומות ע"י אנתרופולוגיים היא שאנו מורגלים בכך שהמשמעות שוכנת בהקשרה של המילה ולא דווקא במילה עצמה. ביקורת זו מבוססת על האקסיומה של חקר המילים לפיה המילה אינה אובייקט ותיאורי חלומות אינם חלומות. דיווח או גילום החלום לעולם לא יוכלו לשחזר את חווית החלום. נוסף על כך, סמלי חלומות יכולים להטעות אם החוקר לא בילה לפחות שנה בצפייה ובקשר עם התרבות על מנת לאסוף מספיק נתונים שיאפשרו לו להבין את הקשרם של הסמלים בחלום.

בגלל שיקולים אלו פסקו אנתרופולוגים מלהשתמש בדיווחי חלומות כמידע גולמי להשוואה. במקום זאת, אנו ניגשים כיום לשדה המחקר לתקופה ארוכה, עם מערכת רחבה של נושאי מחקר; למשל, תפיסת העולם הדתית והעולמית של חברה מסוימת, ריפוי, בניית האינדיבידואל. באמצעות החיים בתוך הקהילה, אנו למדים בנוסף לשפה, גם את הלכות הנימוסים, ואנו חשופים להתרחשויות חברתיות. במוקדם או במאוחר נחשף לתיאור של חלום במסגרת משפחה, אצל "שאמאן" או במסגרת אחרת. אם סוג כזה של התרחשות חברתית תתפוס את תשומת ליבנו, נתעד אותה ביומני המחקר שלנו ובשלב מאוחר יותר נוכל לבצע הקלטת שמע/וידאו של התרחשות דומה. לאחר תרגום הטקסט נוכל לשאול את המספר שאלות על משמעותו.

השינוי הזה באסטרטגיית המחקר הוא חלק מתנועה גדולה יותר באנתרופולוגיה בה גדל העניין בחקר הממוקד על מנהגים, אינטראקציות, דיאלוגים, חוויות יחד עם בני אדם. שלוש עבודות מחקר אנתרופולוגיות של התקופה האחרונה מציגות בבהירות את המעבר מחלום כאובייקט להקשר העוטף את החוויה האישית ושימושים תרבותיים של חלימה. רוברט דסג'רלייס (Robert Desjarlais), במחקרו ביולמו שרפה (Yolmo Sherpa) בנפאל שם לב להסכמה כמעט טוטאלית של אינדיבידואלים לגבי סמלי חלומות ומה שהם מייצגים. כך למשל, חלום על מטוס, אוטובוס או סוס מסמלים עזיבה של נשמה אחת את הגוף וכניסתה של אחרת, בשעה שחלום על בית חדש, בגד חדש, או שלג שנופל על הגוף מסמלים בריאות טובה.

במערכת פירוש החלומות, נוהגים להאמין כי יש קשר קרוב, אפילו סיבתי בין החלום לבין עתידו של החולם. עם זאת, חשוב לזכור שפירושים כאלו הם תלויי זמן, ולא כל האנשים בתרבות מסוימת

יאמינו בכך. בתרבויות מסוימות מאמינים כי רק אנשים מסוימים מסוגלים לחלום חלומות נבואיים פרה-הכרתיים. אף על פי כן, חלומות נבואיים וחזונות לא אחת עוררו מרידות אנטי-קולוניאליסטיות. חלומות נבואיים אינם רק נחלתם של עמים "לא מערביים", "שבטיים" או "לא מתועשים". חוקרים אנתרופולוגיים אשר חקרו את התרבות האמריקאית מצאו חולמים מהמעמד הבינוני אשר הודו כי חוו חלומות נבואיים פרה-הכרתיים בהם נתגלה להם מידע מין העתיד. נוסף על כך, האמונה המערבית הרווחת אשר לפיה חלומות צופים מזל רע או הצלחה, מצביעה על כך שפירוש חלומות זה, רחוק מלהיות נדיר בחברות מערביות.

תיוג חלומות מסוימים כ"נבואיים" או כ-"פרה-הכרתיים" לא מסביר כיצד משתמשים בחלומות אלו בתוך החברה. כדי לאסוף מידע על שימוש החלום, על החוקר לבוא במגע עם הנחקרים לתקופה ארוכה. כך למעשה, גילה במהירות דסג'רלייס את ה"מילון" של סמלי החלומות ביולמו שרפה בנפאל. לקח לו מעט זמן להבין, כשאמאן מתלמד, את תפקידם של סמלי החלום. כמוהו, גם מרינה רוזמן (Marina Roseman), דרך השתתפות במקהלת נשים בתרבות התמיראית, למדה כיצד שיתוף חלומות דרך שירה מחבר את הידע הרפואי והמוסיקלי. בתרבות המלזית, מדריכים רוחניים מלמדים את החולמים שירים באמצעות הפרדת הניבים. צורה זו של לימוד-חלימה מהדהדת בהופעות ציבוריות, כאשר גבר שר ניב מסוים ומקהלת הנשים חוזרת עליו. עם הזמן הבינה רוזמן ששירי חלומות משתנים עם המדריך הרוחני, אשר יוצר סגנון מוסיקלי רשמי, עם תוכן טקסטואלי אופייני, אוצר מילים, מלודיה וקצב. הסגנונות האלו משתנים ממדריך למדריך, וכמו כן לפי איזור ולפי התקופה ההיסטוריות. במשך 20 חודשי המחקר שלה, רוזמן הקליטה מאות הופעות של שירי חלומות, יחד עם סיפורי חלומות ופרושים מורכבים.

לינדה דגרוד (Lydia Degarrod), כמו רוזמן ודסג'רלייס, תיעדה את רוב חומרי החלום שלה בתפאורה טבעית ולא בראיונות רשמיים. בזמן מחקרה, בקרב האינדיאנים המפוצ'אים בצ'ילה, היא אספה כמה דיווחי חלומות ומספר פירושים לדיווחים אלו מבני שתי משפחות שהתמודדו עם לחץ כתוצאה מכישופים וממחלות. דרך שיתוף חלומות ופירושם, בני המשפחה הנגועים במחלה יכלו להביע את חרדותיהם ולהחצין את מחלתם, ובני משפחה אחרים יכלו להשתתף בריפוי אהוביהם. דגרוד הניחה כי סוג כזה של התערבות משפחתית הייתה אפשרית בזכות טבעם של החלומות המשותפים ומערכת הפירושים, שאפשרה לשילוב של אלמנטים מחלומות של אנשים שונים

להשתלב דרך חקירה הקשרית אינטר-טקסטואלית, ובזכות האמונה הרווחת שחלומות מקלים את התקשורת עם ישויות על-טבעיות.

חקר שיתוף ודיווח החלומות דרך דיאלוג טבעי עזר לאנתרופולוגים לגלות את מידת חשיבותה של נוכחותם באירועים אלו. למרות שלאנתרופולוגים ניסיון רב בצפייה פעילה, הם עדיין המומים לגלות כמה חשובה השתתפותם באירועים אותם הם חוקרים. כך, למשל, גילברט הרדט (Gilbert Herdt) דיווח על הפתעתו לגלות את המימד הטיפולי של תפקידו בגינאה החדשה כמאזין אוהד ליועץ המפתח שלו, בעת שהאחרון חלק עמו חלומות ארוטיים שלא יכול היה לחלוק עם אף אחד בחברה שלו. באופן דומה, רק לאחרונה הובנה חשיבות ה"העברה" (חווית ההווה כאילו הוא מתרחש בעבר) עבור האנתרופולוגיה: ווד קרק (Waud Kracke) תיעד את תחושותיו ותגובותיו האישיות לסביבה בזמן עבודת המחקר שלו בקרב אינדיאנים בברזיל בשנים 1967-1968 וגילה לא רק שהוא מבצע העברה של יחסיו עם קרובים מסוימים ממשפחתו לאנשים מסוימים בחברה שחקר, אלא גם העברה תרבותית של ערכים אמריקאים לדפוסי ההתנהגות המקומיים. אנתרופולוגיים נוספים דיווחו על חלומותיהם לבני התרבות אותה חקרו על מנת לקבל עליהם פירוש מקומי.

כששמו לב לחלומותיהם הפרטיים בזמן עבודת המחקר, גילו האנתרופולוגים שחלומותיהם עוזרים להם לשלב בין המודע ללא מודע. לורה נדר (Laura Nadar) למשל, דיווחה על עליה חדה במספר החלומות שלה וביכולתה לזכור אותם בזמן המחקר. חלומותיה עסקו כמעט באופן בלעדי בילדותה בארה"ב. היא פירשה זאת כניסיון של חלומותיה להזכיר לה מי היא ומאיפה באה, על מנת ליצור איזון בין שדה המחקר לבית.

הסמיכות של חלימה על אירועי חיים מוקדמים לצד כאלו שאירעו לאחרונה היא חוויה נפוצה. ברברה אנדרסון (Barbara Anderson) חקרה 15 אקדמאים אמריקנים שהתגוררו בהודו, ודיווחו על שינויים משמעותיים בתוכן החלומות שלהם, מנסיגה התחלתית לחלומות על חוויות ילדות (חלומות שעסקו באנשים מהילדות: שכנים, חברים לביה"ס) דרך חלימה על חברי משפחה עכשוויים עליהם חלמו בחשדנות ומרחק ויזואלי רב, ועד לגיבוש "זהות שנייה" שכללה חלומות המערבים אלמנטים אמריקנים ותפאורה הודית. אנדרסון סברה כי החלומות הם ביטוי למשבר הזהות שמלווה צירוף תרבויות.

קרלה פו (Karla Poewe), אנתרופולוגית קנדית אשר פרסמה את מאמרה הביוגראפי על עבודת המחקר שלה במערב אפריקה תחת שם העט מנדרה סזרה (Mandra Cesara), דיווחה על חלום בו הייתה חלק מקבוצת אנשים אשר נדרשו לבחור בין חופש לפשיזם. מסיבה כלשהי, הרבה אנשים עמדו בתור להצטרפות לממשל, והיא בחרה לחמוק מהקהל בזמן ששרה "אני רוצה חופש". פקיד נגש אליה, אמר לה שאשיות חשובה רוצה לשוחח איתה ולקח אותה לקדמת התור. שם היא חכתה שוב, ובזמן שחכתה ראתה ילד שגם בחר בחופש, משחק עם חיה נעימה אשר נעלמה בשיחים. היא לא רצתה לאבד את הילד אבל הוא הביט לצדדים וחמק דרך השיחים אל החופש. בזמן שהמשיכה לחכות, אישה מבוגרת, לבושה יפה הגיעה ונעמדה מול המראה, וציינה כמה מגוחך הוא לשים דגש על לבוש. כעת התרחקה החולמת מין הקהל, עם ההבנה שהחופש מסתתר מעבר לשיחים, ולא בתור האנשים הממתנים, והתעוררה. מאוחר יותר, לאחר שגיבשה את זהותה התרבותית השנייה, חלומותיה, כמו אלו שעליהם דיווחה ברברה אנדרסון, השתנו והחלו להכיל אלמנטים אמריקנים ואפריקנים מעורבים אך ברורים.

תמונות הזכורות מחלום יכולות לשמש כמראה המשקפת לאנתרופולוג תחושה בטוחה של יושרה עצמית וזהות. חלק מהאנשים ימצאו את המראות הללו רק בעיני עצמם או בעיני אנשי מולדתם. כך מדווח האנתרופולוג הפולני ברוניסלו מלינובסקי (Bronislaw Malinowski) ביומן השטח שלו: "היום.. היה לי חלום מוזר; מין הומוסקסואלי עם כפיל של עצמי. רגשות אוטו-ארוטיים משונים; הרצון שלי לנשק פה כמו שלי, צוואר שמתעקל בדיוק כמו שלי, מצח בדיוק כמו שלי". מראות או בבואות כפולות בחלומות משקפים ניסיון לשקם או לחזק את העצמי דרך מכניזם שכונה על ידי פסיכולוגים בשם "השלכה" (projection) ו-"הזדהות" (identification).

יומני השטח של מלינובסקי זעזעו אנשים רבים מכיוון שמלינובסקי נחשב לאבי הצפייה הפעילה, ויומניו חשפו חוסר השתתפות ואפילו חוסר כבוד יוצאי דופן לתרבות אותה חקר ותיאר. ביומניו, נחשף המחסור באלמנטים מקומיים של התרבות הטרובריאנדית אותה חקר בחלומותיו. תפאורת חלומותיו הייתה בדרך כלל פולין, והדמויות שהופיעו בחלומותיו היו לרוב אימו, חברי נעוריו, נערה שהצטער שנשט. שניים מחלומותיו הכילו שוטרים קולוניאליים אבל אף אחד מהם לא הכיל דמות מקומית. נראה כי מלינובסקי לא גיבש לעצמו בהצלחה זהות שנייה בשטח, אשר הייתה מאפשרת

לחלומותיו להכיל אלמנטים פולנים ומקומיים כאחד.

בספר "מין והדחקה בחברה הפראית", המבקר תיאוריות אדיפאליות ופירושי חלומות פרוידיאניים, טוען מלינובסקי כי בניגוד לחברות לא מערביות אחרות, הטרובריאנדים "חולמים מעט, אינם מתעניינים בחלומותיהם, מספרים עליהם לעיתים רחוקות, אינם מתייחסים לחלום הרגיל כבעל חשיבות נבואית או אחרת ואין להם אף קוד של הסברים סמליים". הדיווח המפליא הזה מזכיר מאוד את החברה הבורגנית המערבית של ימינו. עם זאת, בהמשך הספר נמצא דיון של חמישה עמודים העוסק בחלומות מבשרי רעה של דייגים וסוחרים, חלומות נבואיים וחלומות מכשפים.

נראה כי מקור ההגזמה של מלינובסקי בדבר חוסר העניין בחלומות בתרבות הטרובריאנדית נבע מרצונו העז לבסס את הטרובריאנדים כפטורים מהדחקה. אם אכן כך היה, הדבר היה מחליש את האוניברסאליות של התסביך האדיפאלי של פרויד. עם זאת, הוא הניח הנחה שגויה כי בתיאוריה הפרוידיאנית "הגורם העיקרי לחלומות הוא תאבון מיני בלתי מסופק". הוא טען כי החוסר בהדחקה פסיכולוגית בקרב הטרובריאנדרים אחראי למחסור הנראה לעין בתוכן ארוטי בחלומותיהם, ולכן הם אינם מתעניינים בחלומות באופן כללי. אבל המחסור בתוכן ארוטי מפורש יכול כמובן להתפרש הפוך מכך. חופש מהדחקה יבוא לידי ביטוי באמצעות נוכחותם של אלמנטים מיניים, מאחר ומשאלות אשר מופיעות בצורתן המקורית לא יהיו חשופות לצנזורה. לכן, העדר אלמנטים מיניים מזכיר הסוואה, אשר מציינת הדחקה.

רוב האנתרופולוגים התרבותיים לא הסכימו לדון בתכני חלומות. האנתרופולוג המפורסם רוברט לואי (Robert Lowie) ניהל יומן חלומות אישי כמעט חמישים שנה (1908-1957) וכתב חיבור על חווית החלומות שלו. לאחר מותו, פרסמה רעייתו את החיבור במגזין היוקרתי הבין לאומי "אנתרופולוגיה של ימינו" (*Current Anthropology*). לואי היה לדבריו "חולם כרוני ועקשן" שלעיתים קרובות ראה חזיונות ושמע קולות. הוא ציין שהחלומות עזרו לו מאוד בעבודתו, בהבנה ובהזדהות עם חווית החלום.

האנתרופולוג הצרפתי מייקל לירי (Michel Leiris) בשנים 1931-1933 בעת משלחת לדוגון ואתיופיה תיעד את מעשיהם של נתינים אפריקניים והיחסים המתוחים בין חברי צוות המחקר לצד חלומותיו שלו. הוא כותב ביומנו בעשרה באוקטובר 1931: "קשה לישון, לאחרים וגם לי, אנו

רדופי עבודה. כל הלילה, חלומות על סיבוכים בעלי משמעות מיסטית ועל מבני משפחה, בלי שום דרך לחלץ את עצמי ממבוך הרחובות, המראות והצוקים האסורים. סיוטים של הפיכה לבלתי אנושי... אבל איך להתנער מכך, לחזור לתקשר? אאלץ לעזוב, לשכוח הכל". בראשון בספטמבר, 1932 הוא כותב: "לילה רע. תחילה נדודי שינה, אחרי כן, מאוחר מאוד, מעט מאוד שינה. חלום על אשתי, חלום בו אני מקבל דואר, שגורם לי להרגיש טוב יותר. אז, לפתע, ריח עשבים שפיזרתי בחדרי חודר לנחיריי. חצי חולם, יש לי תחושת סחרור ואני צועק. הפעם אני באמת רדוף". התשוקה לרעייתו שינתה צורה באמצעות ריח הצמחים האפריקניים, לדיבוק. לא במקרה היומן שלו באותה העת חושף את התאהבותו הארוטית בביתו היפה של המנהיג הכריזמטי של תרבות הדיבוק שאותה הוא תיעד.

אנתרופולוגית תרבותית מוקדמת נוספת, אליס מריאוט (Alice Marriott), שהתה שהות ממושכת עם בני הקיווה במערב אוקלוהומה, והחלה לחלום על אוהלים אינדיאנים. אחרי שחלמה על כך מספר פעמים, האוהלים בחלום נעשו ברורים יותר ולאט לאט נעשו גדולים יותר עד שהקיפו אותה ורקדו לצילילי תופים. בן קיווה קדוש זקן ועיוור חלם אודות מריאוט, חלום שאותו פירש כסימן לשוחח עימה על דת הקיווה, אבל כאשר בן קיווה אחר הבין את כוונותיו, אסר עליו לשוחח עמה על הדת. כך קרה שלמרות שהחליפה חלומות של דפוסי תרבות עם איש קדוש, נאסר על מריאוט לרכוש עוד ידע דתי.

מאוחר יותר, האנתרופולוג האוסטרלי מייקל ג'קסון (Michael Jackson) אשר ערך מחקר מקיף בשנות ה-70 המוקדמות של המאה ה-20 בקרב בני הקורנקו אשר בסיירה ליאונה, דיווח על כמה מחלומותיו ושם לב להבדלים שבין הפירוש המקומי ופירושו האישי. כחודש לאחר תחילת המחקר, דיווח ג'קסון על חלום פרטי שלו. במערכה הראשונה של החלום הוא היה בחדר חשוף שהזכיר את חדרי הכיתות בביתו בו פגש לראשונה את האסיסטנט שלו. דלת פלדה נפתחה ויד בלתי נראית העבירה ספר לתוך החדר. הספר היה תלוי באוויר לכמה שניות וג'קסון זעה את המילה על הכריכה: "אתנוגרפיה". הוא היה בטוח שבספר היו רק דפים ריקים. במערכה השנייה הוא היה שוב באותו החדר ושוב נפתחה הדלת. כוח גדול הרים אותו ולקח אותו מהחדר. היד שלקחה אותו לחצה על חזו כך שהתקשה לנשום. הוא נישא מעלה, נלחץ ובשלב זה התעורר מפחד.

לפי ג'קסון, החלום ביטא חלק מחרדותיו באותה העת, ובייחוד את דאגתו שלא יצליח להוציא לפועל את מחקריו עבור התזה שלו ותלותו באסיסטנט שלו שעזר לו בהתמודדות עם השפה, ובתיווך האנושי. הוא גם הודה בתחושה קלה של פרנויה שכללה פגיעות, בדידות ובורות.

למחרת היום הגיע ג'קסון לכפר סמוך, שם פגש נביא בן הקורנקו וסיפר לו על חלומו. הנביא התייעץ עם קשישים נוספים וביחד הם חזרו ושאלו את ג'קסון האם לאחר שהורם על ידי הכוח הוחזר אל הקרקע או לא. כשהתשובות נתנו, הנביא הכריז על משמעותו של החלום: אם ג'קסון היה בן קורנקו, הוא היה מיועד להפוך למנהיג. עבורם, משמעות הספר היא ידע, הנוכחות במקום זר היא מזל טוב בזמן הקרוב, המצאות במקום גבוה היא הגשמה פנימית של עמדה יוקרתית ותעופה כציפור היא אושר ושגשוג.

ההבדלים בין הפרשנויות נעוצים ברמת הפרשנות כמו גם בעובדה שהנביא היה משוכנע שהחלום בישר אירועים בעתיד יותר מאשר חרדות בהווה. אף על פי כן ג'קסון דיווח כי הבטחות אלו עזרו לו להרגיע את חרדותיו וכי הוא חש שטיפולו של הנביא בחלום לא היה מערכת של הליכים סטנדרטיים, אלא תוצאתה המודעת או הבלתי מודעת של תשומת לב אוהדת לג'קסון שהיה בעמדת זר בחברתו של הנביא.

ב 1976, כאשר בעלי, דניס טדלוק (Dennis Tedlock), ואני נסענו לגואטמלה ההררית כדי לערוך שנת מחקר בקרב בני המאיה, מצאנו את עצמנו מתייעצים עם נביא על חלומותינו המטרידים. בחודש הראשון, באותו הלילה חלמנו שנינו על הפייה (Hapiya), יועץ בן שבט הזוני אשר החלים מניתוח בכיס המרה שלו בפעם האחרונה בה פגשנו בו. אני חלמתי שקראתי את מודעת הפטירה שלו בעיתון אשר דיווח על כניסתו לבית החולים בשישה באוקטובר ועל כך שהיה בן שמונים ושבע במותו. שני הנתונים האלו היו שגויים. דניס חלם שהוא עובר על תעתיק של חומר כתוב עם הפייה ושהפייה אומר שמשמעויותיהן של שתי שורות בטקסט זהות. דניס, שהתעורר במפתיע מחלומו עם התחושה הנוראית ששהה במחיצתו של איש מת, העיר אותי על מנת לחלוק איתי את חלומי. אז סיפרתי לו על חלומי שלי.

בבוקר שלמחרת סיפרנו על חלומותינו ל-Xiloj, שהתברר כפרשן חלומות מיומן. ברגע שסיימנו, הוא השיב וסיפר כי הפייה אכן מת אתמול, או שלשום. אז החל Xiloj בתהליך רשמי של ניבוי. הוא

שאל אותנו לתאריך המדויק של האשפוז. זה היה עשרים ושניים באוקטובר, שאותו קבע אחר כך כ- *Kib' N'oj* (שתי מחשבות) בלוח השנה של בני המאיה. הוא הוציא את כלי הניבוי שלו וספר זרעים, עד שהגיע ל *Hob' Kame* (חמש מיתות) ואמר: "כן, כאבו שכך מעט כאשר הגיע לבית החולים, אך מאוחר יותר מחלתו החמירה".

בשלב זה תיארו את המצב בבית החולים, בו הפייה שרד את הניתוח, אך בשל סיבה לא ברורה ננטש ונשאר לבד בחדרו, עם חלון פתוח. פעולה זו התפרשה על ידי בני משפחתו כהחלטת הצוות להניח לו למות. הם נכנסו לחדרו ועסו אותו, במטרה להחזיר לו את נשימתו, ושלחו רופא בן שבט הזוני. הרופא ביצע בו טיפול מסורתי שיאפשר לו לדבר שוב.

Xiloj המשיך עם פירושו לדיווחינו העצמתי ואמר: "מה שקרה לאיש הזה לא היה מחלה פשוטה, ולא צווה על ידי אלוהים. זוהי פעולה של אדם, בגלל איזשהו עניין שהיה לו עם שכנו, הוא נפטר".

אמרנו ל-*Xiloj* שהפייה דיבר על אויב שרצה להרגו והוא סיכם: "האיש שקינא בו כבר כלוא, הוא אינו מתהלך על פני הארץ, הוא מוענש בגיהנום על מעשיו. האיש מת לפני המחלה של הפייה, אבל מעשיו נשארו"

שני החלומות שלנו חשפו את חרדתנו ורגשות האשם שחווינו כתוצאה מנטישת עבודת המחקר הקודמת שלנו על מנת להתחיל חדשה במקום אחר. בנוסף, באותו הזמן לא ידענו אם הפייה מת או לא (התברר שכן), אבל *Xiloj* ופירושי החלום שלו עזרו לנו להתמודד עם חששותינו מפני מוות של אדם שכיבדנו ואהבנו, והמוות של עבודת המחקר הראשונה שלנו. לא היינו מודעים למה שסיפרנו על עצמנו בזמן דיווח החלומות.

דבר אחד היה בטוח, השתמשנו בחלומותינו, כשם שהשתמש בהם ג'ורג' פוסטר (George Foster) בטכניקה שפתח במחקר חלומות במקסיקו. בחיבור שכתב ב-1973 הוא מסביר שצבר את המידע באמצעות שיתוף חלומותיו האישיים, כמחווה של ידידות ופתיחות, אשר זכתה אותו בפתיחות מהכיוון השני. הוא הציע את הטכניקה לחוקרים אחרים ככלי יעיל אשר עשוי לייצר הרבה מידע. למרות שבמחקרו הצליח פוסטר לאסוף דיווחי חלומות עשירים בהרבה מאלו של האנתרופולוגים מוקדמים יותר כמו ג'קסון לינקולן (Jackson Lincoln) ב-1935, הוא שכח לדוח בפרסומיו על

חלומותיו שלו, כאילו שאינם חשובים או שלא הייתה להם כל השפעה על דיווחי החלומות שנחקרו חלקו עמו.

אצלנו, השתלשלות העניינים הייתה מעט אחרת. מיד אחרי שחלקנו את חלומותינו עם Xiloj, נצפנו מבקרים במקדש שאינו נוצרי מספר פעמים, ובכך חשפנו את סקרנותנו הנמרצת בנוגע לרוחניות המאיה. מאוחר יותר, כאשר חשתי ברע וחליתי בדלקת ריאות, Xiloj אמר לי ששנינו נמות. ביקורינו התמימים במקדש הרגזו את המתפללים ואת אלוהיהם. ללא כל התחשבות, נכנסנו למקום מקודש מבלי להיטהר מבחינה רוחנית.

מאוחר יותר, כאשר בקשנו פרטים נוספים על האנשים המתפללים במקדשים אלו, Xiloj ענה ואמר שהדרך הטובה ביותר לגלות זאת היא לעבור חניכה, והסכים לערוך אותה עבורנו. במשך ארבעה וחצי חודשים של הכשרה רשמית, מתוזמנים לפי לוח השנה של המאיה, תיעדנו את כל חלומותינו כדי ש-Xiloj יפרשם. כך, הפך שיתוף החלומות לשיטתו של Xiloj להנחיה, לחיזוק ולבדיקת התקדמותנו הרוחנית, במקום להיות שיטתנו לתיעוד אתנוגראפי של חלומות נחקרים. מדי פעם, ולמטרות חינוכיות, שמענו את חלומותיו של Xiloj. לאחר טקס החניכה זכינו לשמוע דיווחי חלומות של בני המאיה למטרות פרשנות.

20 יום לאחר שהתחלנו את החניכה, בלילה שבין *Wajxakeb' Kej* (שמונה 8 צבאים) ו- *B'elejeb' Q'anil* (תשעה צהובים) לפי לוח השנה של המאיה, חלמתי שאני צוללת באי קטלינה. חלפתי על פני צמחיה כהה וראיתי עמוד של אור החודר את המים, ומוביל אותי למערה שרצפתה מכוסה בצדפים. פתאום דג ענק יצא מהמערה. אני פחדתי כי חשבתי שמדובר בכריש, אבל אז הבנתי שהיה זה דולפין, וצפתי למעלה.

Xiloj בדק את לוח השנה של המאיה ואמר שחלומי מרמז על כך שהעבודה שאותה אנו משלימים תצליח, תצא לאור. אשה שמתה מעבירה לנו את המסר הזה, את הסימן הזה. הדולפין מסמל את העבודה.

השבתי: "כן, הדולפין גם עלה למעלה".

"והעבודה הולכת לצאת לאור, אבל אינני יודע אם הייתה זו אמך או סבתך אשר באה לתת לך את

הסימן"

"מה עם המערה?"

"המערה היא הקבר של אמך או סבתך אשר מתה. האם אמך עדיין חיה?"

"כן, אבל שתי סבתותיי נפטרו"

"אז הייתה זו סבתא שלך שבאה"

"והצדפים במערה?"

"הצדפים אינם צדפים, כי אם— כל מיני צדפים היו שם?"

"כן"

"אם כן אלו הזרעים האדומים, הגבישים (אלו הם הכלים שהיינו אמורים לקבל בטקס החניכה)"

"והצמחייה הכהה?"

"הצמחייה היא כמו הצל. כשאדם בצל הקרקע כהה במקצת. כשהאדם יוצא לשמש, הכל ברור."

אז סיפר דניס על חלומו שלו מאותו הלילה. דניס ראה עורבני כחול והושיט ידו להזמין אותו להיכנס. העורבני נכנס וחיכך את חזהו כנגד אצבעותיו של דניס. רגע לאחר מכן, מצא דניס את העורבני על גבו, על שמיכה, כאילו שהוא חולה. דניס נתן לו חתיכת לחם וכשהביט שוב, העורבני נעלם.

"משמעות הציפור, הוא הצאצא שאתם עומדים להעמיד. משמעות הציפורים בחלומותיו של אדם הם צאצאים שהאדם עומד להעמיד. אבל הצאצא כאילו חולה; בלידתו הוא חולה. כאשר אנו חולמים על שליטה בציפור, כל סוג של ציפור, ואנו שמים אותה בכיס, או בתוך חולצה, אז אנו יודעים כי אנו עומדים להעמיד צאצא."

אז התייחס דניס לחלומו שני בערב הקודם. בחלומו, עקב אחריו צבי גדול בעל קרניים ענקיות,

כאשר בצדה הימני של הדרך הוא גילה צבי נוסף בעל קרניים ענקיות, יושב על הקרקע. כאשר הוא חלף על פני הצבי השני, הצבי התרומם, ולמרות שנראה היה כאילו מדובר בצבי אחד, היו אלה שניים. לצבי השמאלי הייתה קרן שמאלית ולימני קרן ימנית. שניהם, זה לצד זה, עקבו אחריו.

"*B'elejeb' Q'anil* (תשעה צהובים), מה זה?" אחרי שתיקה ארוכה הוא הביט בדניס ואמר:

"החלום הזה מסמל, הצבאים האלו מסמלים, את העולם הקדוש. כן זה העולם. *Ch'uti Sab'al* (מקום הצהרה קטן), ו- *Paja'* (במים), ו- *Nima Sab'al* (מקום הצהרה קטן). השלושה. ושלושת המקומות כבר עוקבים אחרי שניכם. אם תגורו פה, הם יבואו עמכם, הם לא יניחו לכם ללכת בלעדיהם, הם ממשיכים להופיע מולכם. שני הצבאים כבר מאוחדים, מאחר וכבר הלכתי ל- *Paja'* (מקדש המקום האחד) והתחלתי ללכת ל- *Ch'uti Sab'al* (מקדש מקום השמונה) אתמול. הצבי השלישי רחוק יותר מכיוון שטרם הלכתי ל- *Nima Sab'al* (מקדש מקום התשעה). זה יקרה ב- *B'elejeb' Kej* (תשעה צבאים)".

לאחר החלום הזה, בזמן שדניס היה במצב ישנוני חצי ער הנקרא "שינה לבנה" בשפת המאיה, שני ניצוצות צהובים קטנים הופיעו מולו ברצף.

Xiloj החל למלמל לעצמו, ואז אמר בקול רם: "הניצוצות הם האור של העולם. העולם כבר יודע שאתה עומד לקבל את מה שאתה שומע. הניצוצות, האור ניתן לך עכשיו. כרגע הם בגוון צהוב, אבל עם הזמן הם יתבהרו."

החלומות האלו השביעו את רצונו של Xiloj, מכיוון שהם הופיעו באותו הערב בו ביקר במקדש ב- *Ch'uti Sabal* על מנת להציג אותנו כחניכיו. באותו הזמן חיפש אחר סימנים רעים, בעולם הטבעי ובחלומותיו, המציינים שהחניכה שלנו לא תסתיים כראוי. לא רק שלא מצא סימנים רעים, אנחנו יצרנו, מבלי לדעת, סימנים טובים המצביעים על כך שהאבות קדומים והמקדשים מוכנים לקבלנו. בחלוף הזמן חלמנו יותר חלומות בעלי סממנים של המאיה, וכוללים תמונות דתיות ורוחניות, כמו גם את אנשי מאיה, ואת Xiloj. Xiloj בתמורה, חלם עלינו, ועל סממנים מהתרבות שלנו שהבאנו איתנו למחקר. חלק מהחלומות חשפו רמה גבוהה של חרדה, כמו גם העברה והעברה נגדית ביננו לבין Xiloj. לבסוף, ב- *Wajakeb' B'atz'* (שמונה קופים), או השמונה עשר באוגוסט, 1976,

עברנו טקס חניכה יחד עם עשרות טירונים נוספים במקדש שבו ביקר בשמנו Xiloj עד אז. לאחר טקס החניכה, בני המאיה נועצו בנו כפרשני חלומות והמשכנו לשים לב לחלומותינו שלנו, על מנת לתעד ולפרש אותם בדרך בה למדנו לעשות זאת, בהתאם ללוח השנה של המאיה.

מסקנות

אנתרופולוגים כבר אינם מנסים להפיק דיווחי חלומות כאילו היו פרטים אתנוגראפיים אשר ניתן לארגן, להשפיע, ולכמת כמו פרטים של תרבות חומרנית. במקום לערוך השוואות טיפולוגיות או סטטיסטיות בין החלומות בחברות "מערביות" לחלומות בחברות "לא מערביות", אנתרופולוגים תרבותיים הפנו את תשומת ליבם לחקר תיאוריות חלימה ומערכות פרשנות כאירועים תקשורתיים פסיכו דינאמיים מורכבים. על ידי חקר שיתוף החלומות ומסירה של תיאוריות חלימה, בהקשר החברתי המלא, אנתרופולוגים הבינו שהחוקר והנחקר יוצרים מציאות חברתית המחברת ביניהם בדרכים משמעותיות.

היום, חוקרים בשטח לומדים לא רק את השימוש התרבותי המקומי בחוויית החלום, כי אם שמים לב לחלומותיהם הפרטיים. מנהג זה, האחרון, עזר להם להיות מודעים לתגובותיהם הלא מודעות לאנשים ולתרבות אותה הם מנסים להבין ולתאר. בחלוף הזמן, אנתרופולוגים תרבותיים, כמו פסיכואנליטיים, יפתחו מיומנות הכרחית להאזין לדיווחי חלום רגשיים של אחרים, כמו לרגשותיהם הפרטיים. משום ש, כפי שרוזלינד קרטרייט (Rosalind Cartwright) וחוקרים אחרים רמזו, חלומות משחקים תפקיד חשוב בצליחת חוויות חדשות והטמעתן בסכימה האישית של כל אדם. צורה זו של שליטה עצמית נראית כמו התחייבות חשובה, לא רק עבור פסיכו אנאליטיים, אלא עבור אנתרופולוגים המשתמשים בצפייה פעילה במתודולוגיית המחקר שלהם.

REFERENCES

1. **Anderson, Barbara G.** , 1971 Adaptive aspects of culture shock. *American Anthropologist* 73:1121-1125.
2. **Basso, Ellen B.** 1987 The implications of a progressive theory of dreaming, in *Dreaming*. Edited by Barbara Tedlock, pp. 86-104. Cambridge: Cambridge University Press.
3. **Bird, Brian** 1972 Notes on the transference: Universal phenomenon and hardest part of analysis. *Journal of the American Psychoanalytic Association* 20:267-301.
4. **Bourdieu, Pierre** 1978 *Outline of a Theory of Practice*. Richard Nice, trans. Cambridge: Cambridge University Press.
5. **Bruce, Robert D.** 1975 *Lacandon Dream Symbolism: Dream Symbolism and Interpretation*, vol. 1. Mexico: Ediciones Euroamericanas.
6. **Bruce, Robert D.** 1979 *Lacandon Dream Symbolism: Dictionary, Index and Classifications of Dream Symbols*, vol. 2. Mexico: Ediciones Euroamericanas.
7. **Cartwright, Rosalind D.** 1977 *Night Life: Explorations in Dreaming*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
8. **Cesara, Manda (pseudonym of Karla Poewe)** 1982 *Reflections of a Woman Anthropologist: No Hiding Place*. New York: Academic.
9. **Charsley, S. R.** 1973 Dreams in an independent African Church. *Africa* 43(3):244-257.
10. **Clifford, James** 1986 New translations of Michel Leiris. *Sulfur* 15:4-125.
11. **Collins, Kathleen May** 1977 *Secret Desires in Social Contexts: An Anthropological Approach to Dreams*. M.A. thesis in anthropology, University of Illinois at Chicago.
12. **Crapanzano, Vincent** 1981 Text, transference, and indexicality. *Ethos* 9:122-148.
13. **Degarrod, Lydia Nakashima** 1989 *Dream Interpretation among the Mapuche Indians of Chile*. Ph.D. dissertation in anthropology, University of California at L.A.
14. **Degarrod, Lydia Nakashima** 1990 Coping with stress: Dream interpretation In the Mapuche family. *Psychiatric Journal of the University of Ottawa* 15(2):111-116.
15. **Dentan, Robert Knox** 1983 *A Dream of Senoi*. Special Studies Series, Council on International Studies, State University of New York. Amherst: State University of New York at Buffalo.

16. **Dentan, Robert Knox** 1986 Ethnographic considerations in the cross-cultural study of dreaming, in *Sleep and Dreams*. Edited by Jayne Gackenbach, pp. 317-358. New York: Garland.
17. **Dentan, Robert Knox** 1988a Butterflies and bug hunters: Reality and dreams, dreams and reality. *Psychiatric Journal of the University of Ottawa* 13(2):51-59.
18. **Dentan, Robert Knox** 1988b Lucidity, sex, and horror in Senoi dreamwork, in *Conscious Mind, Sleeping Brain*. Edited by Jayne Gackenbach and Stephen LaBerge, pp. 37-63. New York: Plenum Press.
19. **Desjarlais, Robert** 1991 *Samsara's Sadness: Sherpa Shamanism and the "Calling of Lost Souls."* Ph.D. dissertation in anthropology, University of California at Los Angeles.
20. **Devereux, George** 1956 Mohave dreams of omen and power. *Tomorrow* 4(3):17-24.
21. **Devereux, George** 1978 *Ethnopschoanalysis: Psychoanalysis and Anthropology as Complimentary Frames of Reference*. Berkeley: University of California Press.
22. **Dombeck, Mary-Therese Behar** 1989 *Dreams and professional Personhood: The Contexts of Dream Telling and Dream Interpretation among American Psychotherapists*. Ph.D. dissertation in anthropology, University of Rochester.
23. **Fabian, Johannes** 1983 *Time and the Other: How Anthropology Makes It Object*, New York: Columbia University Press.
24. **Foster, George M.** 1973 Dreams, character, and cognitive orientation in Tzintzuntzan. *Ethos* 1:106- 121.
25. **Freud, Sigmund** 1958 Remembering, repeating and working through. *Standard Edition* 12 [1914]:145-156. London: Hogarth.
26. **Geertz, Clifford** 1973 Thick description: Toward an interpretive theory of culture, in *The Interpretation of Cultures*, pp.3-30. New York: Basic Books.
27. **Gregor, Thomas** 1981 A content analysis of Mehinaku dreams. *Ethos* 9:353-390.
28. **Hall, Calvin S.** 1951 What people dream about. *Scientific American* 184(5):60-63.
29. **Hall, Calvin S.** 1953 *The meaning of Dreams*. New York: Harper & Row.
30. **Herdt, Gilbert H.** 1977 The shaman's "calling" among the Sambia of New Guinea. *Journal de la Societe des Oceanistes* 33:153-167.

31. **Herdt, Gilbert H.** 1987 Selfhood and discourse in Sambia dream sharing, in *Dreaming*. Ed: Barbara Tedlock, 55-85. Cambridge: Cambridge University Press.
32. **Hillman, Deborah J.** 1988 Dream work and field work: Linking cultural anthropology and the current dream work movement, in *The Variety of Dream Experience*. Ed: Montague Ullman and Claire Limmer, 117-141. NY: Continuum.
33. **Hodes, Matthew** 1989 Dreams reconsidered. *Anthropology Today* 5(6):6-8.
34. **Hollan, Douglas** 1989 The personal use of dream beliefs in the Toraja highlands. *Ethos* 17(2):166-186.
35. **Hunt, Harry T.** 1989 *The Multiplicity of Dreams: Memory, Imagination, and Consciousness*. New Haven: Yale University Press.
36. **Jackson, Michael** 1978 An approach to Kuranko divination. *Human Relations* 31:117-138.
37. **Kilborne, Benjamin** 1978 *Interprétations de reve au Maroc*. Claix: La Pensée Sauvage, Bibliotheque d'Ethnopsychiatrie.
38. **Kracke, Waud** 1978 A psychoanalyst in the field: Erikson's contributions to anthropology, in *Childhood and Selfhood: Essays on Tradition, Religion, and Modernity in the Psychology of Erik H. Erikson*, pp. 147- 188. Lewisburg, PA: Bucknell University Press.
39. **Kracke, Waud** 1979 Dreaming in Kagwahiv: Dream beliefs and their psychic uses in an Amazonian culture. *Psychoanalytic Study of Society* 8:119-171.
40. **Kracke, Waud** 1987a Encounter with other cultures: Psychological and epistemological aspects. *Ethos* 15(1):58-81.
41. **Kracke, Waud** 1987b "Everyone who dreams has a bit of shaman": Cultural and personal meanings of dreams -- evidence from the Amazon. *Psychiatric Journal of the University of Ottawa* 12(2):65-72.
42. **Laughlin, Robert M.** 1976 *Of Wonders Wild and New: Dreams from Zinacantan*. Smithsonian Contributions to Anthropology, No. 22. Washington DC: Smithsonian Institution Press.
43. **Leiris, Michel** 1934 *L'Afrique fantôme*. Paris: Plon (Terre Humaine).
44. **LeVine, Sarah** 1981 Dreams of the informant about the researcher: Some difficulties inherent in the research relationship. *Ethos* 9:276-293.
45. **Lincoln, Jackson S.** 1935 *The Dream in Primitive Cultures*. Baltimore: Williams & Wilkins.
46. **Loewald, Hans** 1986 Transference-countertransference. *Journal of the American Psychoanalytic Association* 34(2):275-288.

47. **Lowie, Robert** 1966 Dreams, idle Dreams. *Current Anthropology* 7(3):378-382.
- 48 **Mahrer, Alvin R.** 1989 *Dream Work in Psychotherapy and Self-change*. New York: W. W. Norton.
49. **Malinowski, Bronislaw** 1927 *Sex and Repression in Primitive Society*. New York: E. P. Dutton.
50. **Malinowski, Bronislaw** 1967 *A Diary in the Strict Sense of the Term*. Stanford : Stanford University Press.
51. **Marriott, Alice** 1952 *Greener Fields*. Garden City, NY: Dolphin Books.
52. **McDowell, John Holmes** 1989 *Sayings of the Ancestors: The Spiritual Life of the Sibundoy Indians*. Lexington: University Press of Kentucky.
53. **Meggitt, Mervyn J.** 1962 Dream interpretation among the Mae Enga of New Guinea. *Southwestern Journal of Anthropology* 18:216-220.
54. **Merrill, William** 1987 The Rarámuri stereotype of dreams, in *Dreaming*, edited by Barbara Tedlock, pp. 194-219. Cambridge: Cambridge University Press.
55. **Nadar, Laura** 1970 Research in Mexico, in *Women in the Field: Anthropological Experiences*. Edited by Peggy Golde, pp. 97-116. Chicago: Aldine.
56. **Ortner, Sherry B.** 1984 Theory in anthropology since the sixties. *Comparative Studies in Society and History* 26(1):126-166.
57. **Palombo, Stanley R.** 1978 *Dreaming and Memory: A New Information Processing Model*. New York: Basic Books.
58. **Persinger, M.A.** 1988 Psi phenomena and temporal lobe activity, in *Research in Parapsychology*. Edited by L. A. Henkel and R. E. Berger, pp. 121- 156. Metuchen, NJ: Scarecrow.
59. **Persinger, M. A. and Stanley Krippner** 1989 Dream ESP experiments and geomagnetic activity. *Journal of the American Society for Psychical Research* 83:101-116.
60. **Roseman, Marina** 1986 *Sound in Ceremony: Power and performance in Temiar Curing Rituals*. Ph.D. dissertation in anthropology, Cornell University.
61. **Roseman, Marina** 1990 *Healing Sounds: Music and Medicine in Temiar Ceremonial Life*. Berkeley: University of California Press.
62. **Scheff, Thomas J.** 1986 Towards resolving the controversy over "thick description." *Current Anthropology* 27:408-410.

- 63. Schneider, David M. and Lauriston Sharp** 1969 *The Dream Life of a Primitive people: The Dreams of the Yir Yoront of Australia*. Anthropological Studies, No. 1. Washington, DC: American Anthropological Association.
- 64. Silverstein, Michael** 1976 Shifters, linguistic categories and cultural description, in *Meaning and Anthropology*. Edited by Keith Basso and Henry Selby, pp. 11-55. Albuquerque: University of New Mexico Press.
- 65. Staff, Vera S.** 1975 *Remembered on Waking: Concerning Psychic and Spiritual Dreams and Theories of Dreaming*. Crowborough, Sussex: Church's Fellowship for Psychical and Spiritual Studies.
- 66. Stephen, Michele** 1989 Dreaming and the hidden self: Mekeo definitions of consciousness, in *The Religious Imagination in New Guinea*. Edited by Gilbert Herdt and Michele Stephen, pp. 160-186. New Brunswick: Rutgers University Press.
- 67. Stevens, William Oliver** 1949 *The Mystery of Dreams*. New York: Dodd, Mead.
- 68. Tedlock, Barbara** 1981 Quiché Maya dream interpretation. *Ethos* 9:313-330.
- 69. Tedlock, Barbara** 1987a *Dreaming: Anthropological and Psychological Interpretations*. Cambridge: Cambridge University Press.
- 70. Tedlock, Barbara** 1987b Zuni and Quiché dream sharing and interpreting, in *Dreaming*. Edited by Barbara Tedlock, pp. 105-131. Cambridge: Cambridge University Press.
- 71. Tedlock, Dennis** 1979 The analogical tradition and the emergence of a dialogical anthropology. *Journal of Anthropological Research* 35:387-400.
- 72. Tedlock, Dennis** 1990 *Days from a Dream Almanac*. Urbana: University of Illinois Press.
- 73. Tolaas, Jon** 1986 Vigilance theory and psi. Part I: Ethnological and phylogenetic aspects. *Journal of the American Society for Psychical Research* 80:357-373.
- 74. Tolaas, Jon** 1990 The puzzle of psychic dreams, in *Dreamtime & Dreamwork*. Edited by Stanley Krippner, pp. 261-270. Los Angeles: Jeremy P. Tarcher.
- 75. Turner, Victor** 1974 Social dramas and ritual metaphors, in *Dramas, Fields, and Metaphors*, pp. 23-59. Ithaca: Cornell University Press.
- 76. Ullman, Montague, Stanley Krippner and Alan Vaughan** 1973 *Dream Telepathy*. New York: Macmillan.
- 77. Wallace, Anthony C.** 1959 Cultural determinants of response to hallucinatory experience. *AMA Archives of General Psychiatry* 1:74-85.